

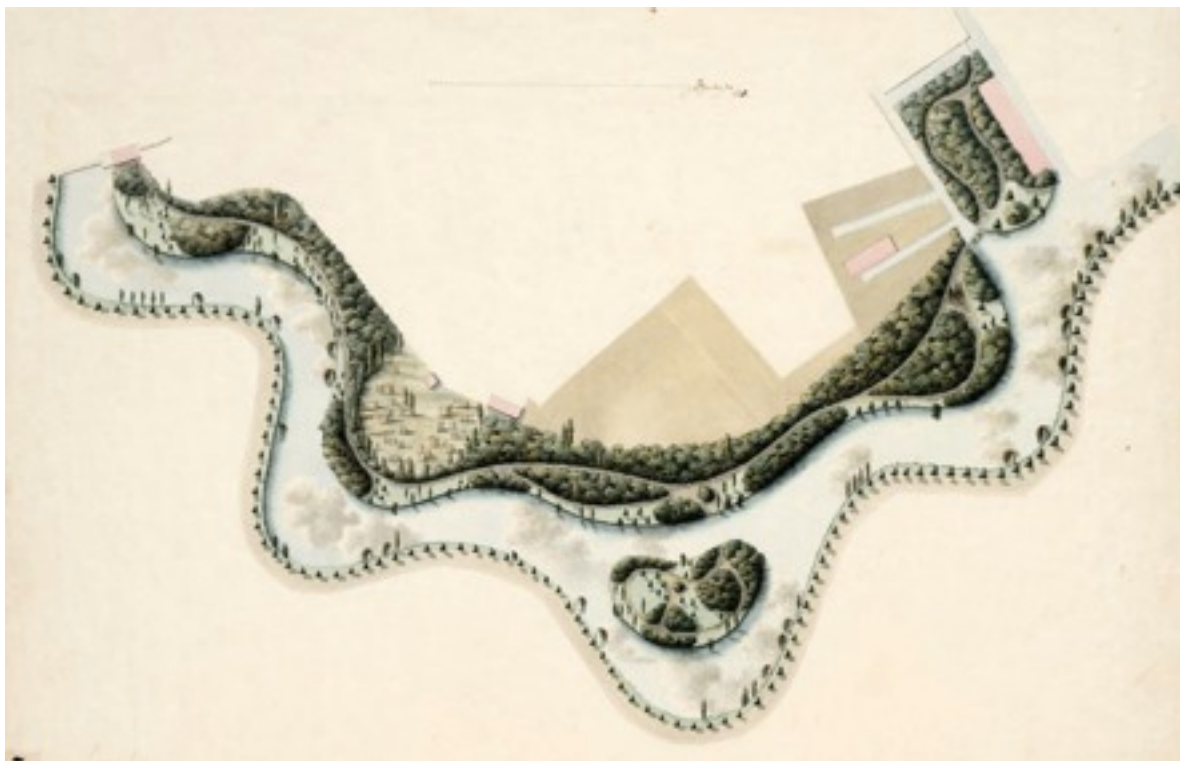
Zochers ideeën over de inrichting van villatuinen en het daaruit voortvloeiende plan voor de aanpassing van de tuin van Kenaupark 6 en 8

OLDENBURGERS HISTORISCHE TUINEN, Carla en Juliet Oldenburger

Ten behoeve van een herstelplan voor de tuinen van Kenaupark 6 en 8 hebben we een klein onderzoek gedaan naar de geschiedenis van het Kenaupark te Haarlem en de werkmethode van J.D. en L.P. Zocher voor villatuinen in het algemeen. De conclusies hiervan dienden als uitgangspunt voor het ontwerp.

Inleiding

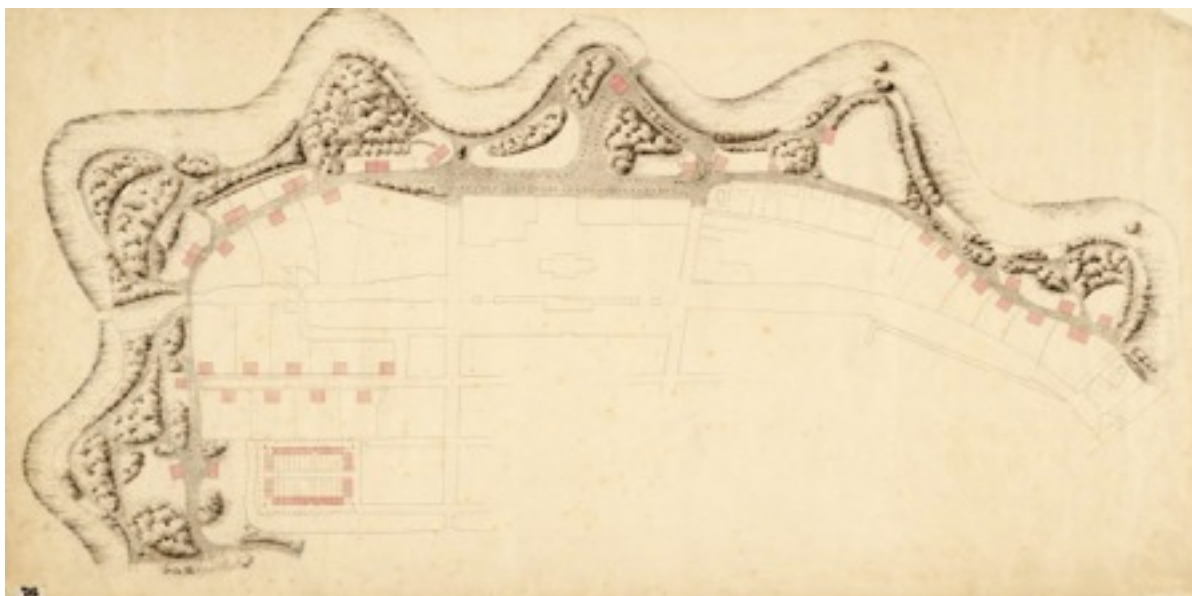
In 1865, met de opheffing van de Klinische of geneeskundige school, besloot de gemeenteraad van Haarlem het leeggekomen terrein ter plaatse van de voormalige Hortus medicus voor de aanleg van een villapark beschikbaar te stellen. Het grondgebied bevindt zich in het westen van de 'Nieuwstad', de stadsuitleg ten noorden van de Nieuwe Gracht, die voor een groot deel uit bolwerken bestond welke – na het slechten van de stadswallen – in 1821-1822 op initiatief van Jan David Zocher jr. (1791-1870) in plantsoenen waren veranderd (afb. 1).¹

afb. 1 J.D. Zocher jr., Plan voor de aanleg van het Statenbolwerk, het Kenaupark en de oevers van de Schotersingel en Kinderhuissingel, 1821/1822 (coll. Noord-Hollands Archief). Het gebied waar later het Kenaupark wordt aangelegd bevindt zich rechts op de tekening: ter plaatse van het meest rechter bolwerk en het daarnaast gelegen terrein van de voormalige hortus c.q. Klinische school.

¹ Zie ook de kadasterkaart van F.J. Nautz uit 1822 / 1874 en de plattegrond van Haarlem uit 1858 van C.K. de Geus, die de gerealiseerde plantsoenaanleg van Zocher op de bolwerken aangeven.

De naam Zocher was dus al ruim veertig jaar met dit terrein verbonden en aangezien vader en zoon sinds 1862 ook goed bekend stonden als de ontwerpers van het Frederikspark² aan de noordzijde van de Haarlemmerhout, werd de firma J.D. en L.P. Zocher³ door de gemeente uitgenodigd een ontwerp te maken voor een villapark, ter plaatse van het voormalige Klinische schoolcomplex en het meest westelijke bolwerk: het latere Kenaupark.

afb. 2 J.D. Zocher, Plan voor bebouwing van de bolwerken met villa's en stratenaanleg ten westen van de Kruisweg (cat.nr. 76), 1864 (coll. Noord-Hollands Archief)

Ontwerpen van J.D. en L.P. Zocher voor het Kenaupark te Haarlem

De eerste plannen van Zocher voor een stratenplan voor het terrein ten westen van de Kruisweg en villabouw op de voormalige bolwerken – dateren uit 1864 (afb. 2).

De eerste ontwerpen voor het *villapark* zijn in 1866 gedateerd. Deze twee ontwerpen, gesigeneerd door Jan David Zocher jr. – zonder vermelding van Louis Paul Zocher,⁴ tonen een geheel andere opzet dan de vorige tekening uit 1864: in het nieuwe ontwerp zijn de villa's en

² J.D. en L.P. Zocher waren ook de ontwerpers van het Willemspark in Den Haag (1856), een villapark dat overigens niet werd uitgevoerd.

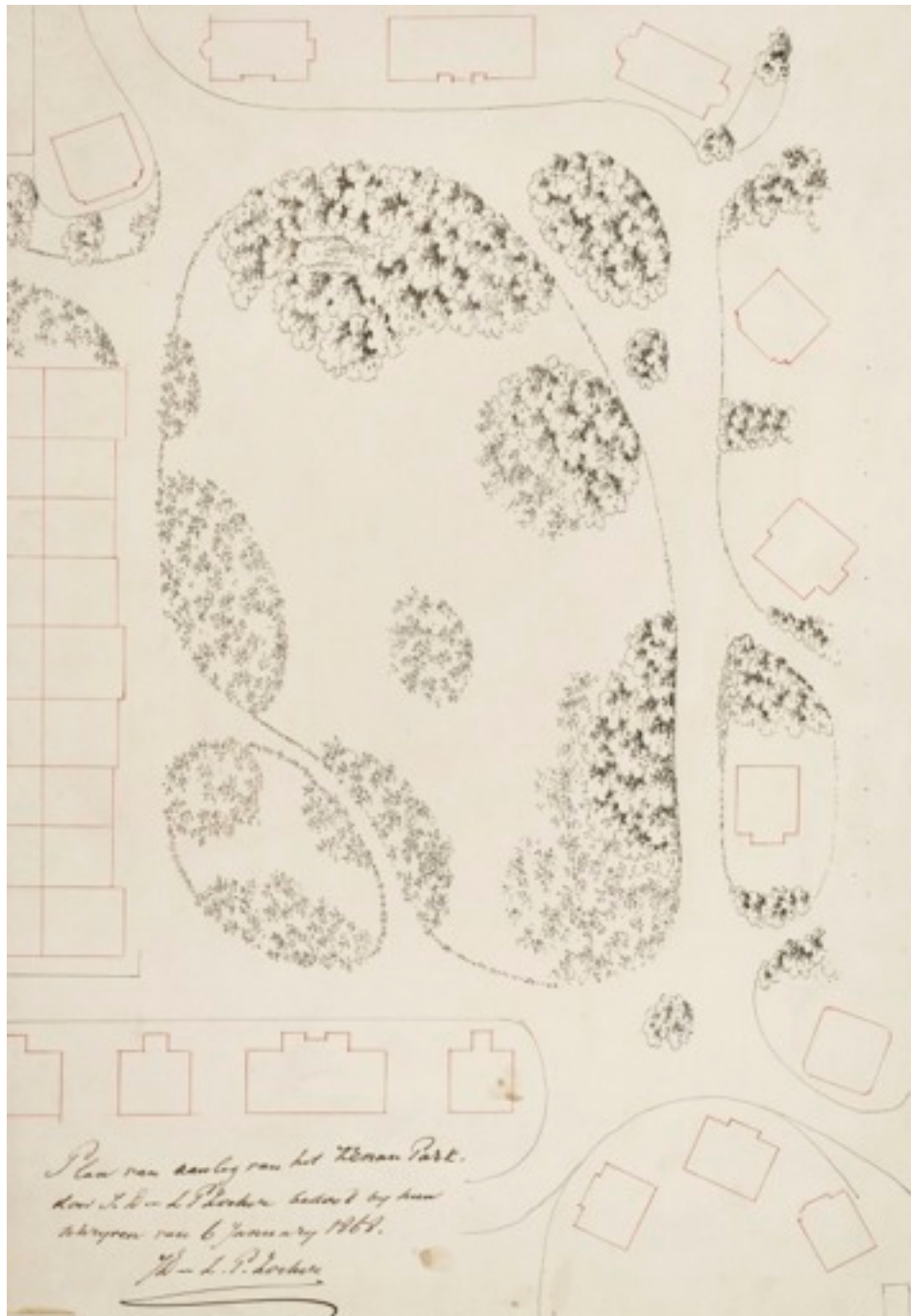
³ J.D. Zocher leefde van 1791-1870, L.P. Zocher van 1820-1915; de firma J.D. en L.P. Zocher is een samenwerkingsverband tussen vader en zoon Zocher, dat tussen 1840 en 1850 startte en in naam bleef bestaan tot 1895.

⁴ J.D. Zocher, Oeuvrenr 132 en 133 (coll. Noord-Hollands Archief).

Het verschil tussen de ontwerpen uit 1866 en 1868 komt erop neer dat de plannen van 1866 een middenveld tonen, voorzien van minder grote heestergroepen dan in het uiteindelijke plan. In het eerste plan van 1866 (nr. 132) is de reeks herenhuizen langs de oostzijde van het park nog niet opgenomen en staat daar alleen een dubbele, iets naar achteren geschoven villa ingetekend. Het tweede plan van 1866 (nr. 133) gaat uit van een flauw gebogen reeks van aaneengeschakelde herenhuizen langs de oostzijde van het park. Bovendien was er op het middenterrein in de meest noordwestelijke hoek nog een extra villa gepland, terwijl de zuidzijde van het centrale terrein begrensd werd door twee villa's en in 1868 door drie grote dubbele villablokken. Het plan van 1868 (nr. 134) voorziet in een (dubbele) reeks van negen herenhuizen onder één architectuur, niet langs een gebogen, maar langs een rechte lijn gegroepeerd.

het huizenblok rond een centraal middenveld gegroepeerd. Mogelijk is Zocher hiertoe geïnspireerd door het ontwerp van John Nash voor het Regent Park in London.

Twee jaar later werd een nog iets gewijzigd plan gepresenteerd, ondertekend door J.D. en L.P. Zocher (afb. 3).⁵ Dit 'plan van aanleg', gedateerd 6 januari 1868, behelst de bouw van vijftien villa's en een monumentaal bouwblok van aaneengeschaalde huizen rond een onbebouwd middenterrein. Aangezien de schaalstok en noordpijl ontbreken en de bouwwerken nog niet op ware grootte zijn ingetekend, kan de aannemer er nog niet echt mee aan de slag, maar het idee is duidelijk en een meer uitgewerkt ontwerp is niet bewaard gebleven.

afb. 3 J.D. en L.P. Zocher, Plan van aanleg voor het Kenaupark te Haarlem, 6 januari 1868, oeuvre nr 134 (coll. Noord-Hollands Archief). Noorden beneden. Kenaupark 6 en 8 bevinden zich rechts(boven) op de tekening.

⁵ J.D. Zocher en L.P. Zocher, Oeuvre nr 134 (coll. Noord-Hollands Archief)

Het ontwerp voor het Kenaupark is kort te karakteriseren als een ovaal open middenterrein (gras), beplant met heesterpartijen (in donkere tekening weergegeven) en bloemperken (lichter aangeduid), omringd door losstaande villa's en een rij geschakelde herenhuizen. Het middenveld is aan de westzijde beplant met groepen heesters langs de straat en aan de oostkant beplant met lagere afgeronde bloemperken – de planten vangen hier de middagzon. Alle perken worden afgewisseld met open doorzichten vanaf de straat op het centrum van het veld. Sommige villa's – waaronder Kenaupark 6 en 8 – hebben tussen de heestergroepen door via het middenveld zicht op de geschakelde huizen aan de overzijde; andere villa's, bijvoorbeeld die aan de zuidkant van het middenterrein, kijken over de straat op de heesterpartijen.

Of dit ontwerp voor de beplanting bij de aanleg ook zo is uitgevoerd is onbekend. Mogelijk is bij de uitvoering ook rekening gehouden met de wensen van de bewoners en konden belemmerende heestergroepen, zoals die voor de villa's aan de zuidkant, door bloemperken worden vervangen. Afhankelijk van de beschikbare ruimte zijn de villa's onderling wel of niet gescheiden door heesterpartijen.

Vóór de rij herenhuizen aan de oostzijde liggen lagere bloemperken, waarschijnlijk om ook voor de benedenbewoners het uitzicht op het middenterrein vrij te houden. Op dit ontwerp zijn geen (solitaire) bomen gepland, zodat men vanaf de eerste etage van alle huizen uitzicht had op het ruime open park. Of er werkelijk in het begin ook geen bomen zijn geplant is echter zeer de vraag, daar vroege litho's, foto's en prentbriefkaarten wel bomen laten zien.

We kennen geen nauwkeuriger bijgesteld ontwerp van de Zochers dan het ontwerp van 1868. Voor zover bekend is er geen meer uitgewerkt ontwerp bewaard gebleven. De bebouwing langs de noordzijde van de Kenastraat werd het eerst voltooid. Daarna bouwde de Nederlandsche Maatschappij voor Grond-Krediet uit Amsterdam de monumentale reeks huizen aan de oostzijde. De overige percelen werden particulier uitgegeven. Hierop zijn uiteindelijk op grote onderlinge afstand dertien (van de geplande vijftien) losstaande royale villa's gebouwd.

Ontwerp en verkoopaffiche vergeleken

Het ontwerp van de Zochers voor het Kenaupark werd door de projectontwikkelaar, de Nederlandsche Maatschappij voor Grond-Krediet, in 1867 'vertaald in vogelvlucht', om als reclameplaat te dienen voor de verkoop van de negen geschakelde herenhuizen (afb. 4). Deze maatschappij was in 1865 opgericht te Amsterdam en werd in 1870 omgezet in de Maatschappij tot Droogmaking van het Zuidelijk gedeelte der Zuiderzee.⁶ Als architect voor de huizen was G.W. Breuker aangewezen, die o.a. door het woonblok dat hij in 1865 had gebouwd aan de Plantage Parklaan in Amsterdam enige bekendheid genoot.

⁶ Zie [J.A. Beijerinck,] *Droogmaking van het zuidelijk gedeelte der Zuiderzee: verzameling van officieele bescheiden uitgegeven door de Nederlandsche maatschappij voor grond-krediet*, 's-Gravenhage 1868.

afb. 4 Reclameplaat van de Nederlandsche Maatschappij voor Grond-Krediet, 1867 (coll. Noord-Hollands Archief). Noorden links. Kenaupark 6 en 8 zijn de twee diagonaal geplaatste villa's boven het woord 'PARK'.

De indeling van het park op de plaat van de Nederlandsche Maatschappij voor Grond-Krediet komt in grote lijnen overeen met het ontwerp van de Zochers uit 1868. De reclameplaat is officieel eerder gedateerd (1867) dan het plan van aanleg (1868), maar vanwege de grote overeenkomst zal de Maatschappij van Grond-Krediet toch wel een voorlopig ontwerp in handen hebben gehad. Enige afwijkende punten betreffen het ovale perk in de noordoosthoek en het heesterperk midden vóór de herenhuizen, die op de vogelvluchtperspectief minder laag lijken ingeplant dan op het ontwerp uit 1868; terwijl de gemengde heester- en bloemenpartij aan de noordwestkant van het middenterrein op de perspectieftekening alleen uit hogere heesters lijkt te bestaan.

Opvallend is verder dat de achterzijden van de diverse villa's – aan de zuidkant en in de noordwesthoek van het park redelijk open zijn, terwijl de villablokken aan de westkant, tegenover de rij herenhuizen, door bomen en hoge heesterpartijen gescheiden lijken van de rest van het park, dat achter de villa's doorloopt. Op beide tekeningen is dit deel van het park – op het voormalige stadsbolwerk – echter niet afgebeeld. De vrije zichten door het centrum van het park vanuit deze villa's zijn wel gewaarborgd en de beplantingen direct rondom deze villa's zijn ook duidelijk laag gehouden. Bij nauwkeurige beschouwing zijn duidelijk afwijkingen te constateren tussen plan van aanleg en de vogelvlucht, maar bij een reclameplaat gaat het om het overbrengen van een idee; de tekening geeft een impressie en niet meer dan dat.

Door bovenstaande vergelijking van het ontwerp en verkoopaffiche kunnen we constateren dat Zochers ideeën, zowel wat betreft het park als wat betreft de indeling van de villatuinen, door de projectontwikkelaar in grote lijnen zijn overgenomen.

Voorbeeldontwerpen voor villaparken en villatuinen

Om beter inzicht te krijgen in de ontwerpprincipes van de firma Zocher voor villaparken en villatuinen, bestudeerden we een aantal voorbeeldontwerpen van hun hand.

Ten behoeve van een serie bouwkundige ontwerpen, mogelijk bedoeld voor het voorbeeldenboek *Landelijk Bouwkundige Ontwerpen* waarop men in 1835 kon intekenen, heeft J.D. Zocher jr. onderstaande tekening voor een villapark gemaakt (afb. 5).⁷

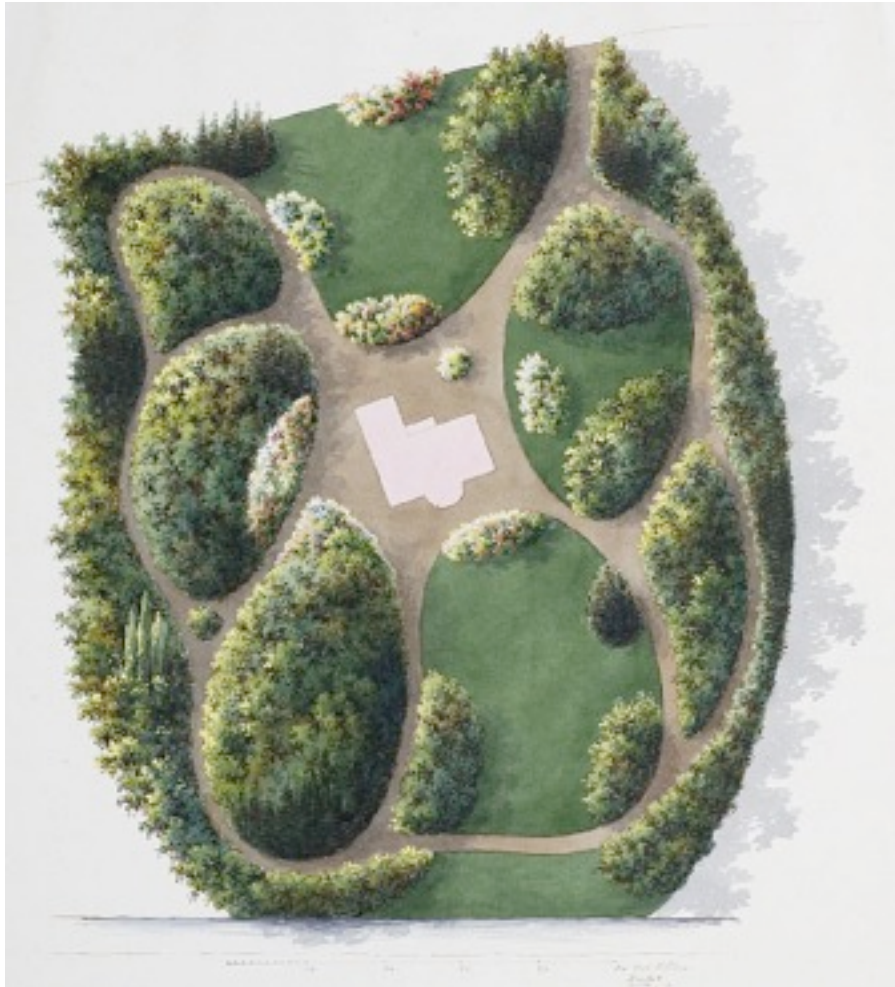

afb. 5 J.D. Zocher, Ideaalbeeld van een villapark, t.b.v. het voorbeeldenboek *Landelijk Bouwkundige Ontwerpen*, ca. 1835 (coll. Het Nieuwe Instituut Rotterdam, inv.nr. beeldbank: NAI/ZOCH 48).

Het betreft geen ontwerp voor een bestaande situatie maar een voorbeeld van een villapark. Een opmerkelijk verschil met het ontwerp voor het Kenaupark dertig jaar later is de vijver middenin het park, in plaats van het gazon met heestergroepen. Langs het water loopt een slingerend wandelpad. Aan de waterzijde zijn verspreid op de oevers perken met lage en hogere heesters aangelegd; meer van het water af zijn clusters met verschillende hogere beplantingen en bomen te onderscheiden, waarbij opvalt dat de bomen deel uitmaken van de bosschages. De rechter villa op de tekening is omzoomd door 'heesterwangen', perken die de hoeken van een huis verzachten, elk met zowel hogere als lagere plantensoorten gevuld. De villa's worden onderling van elkaar gescheiden door heestergroepen met bomen.

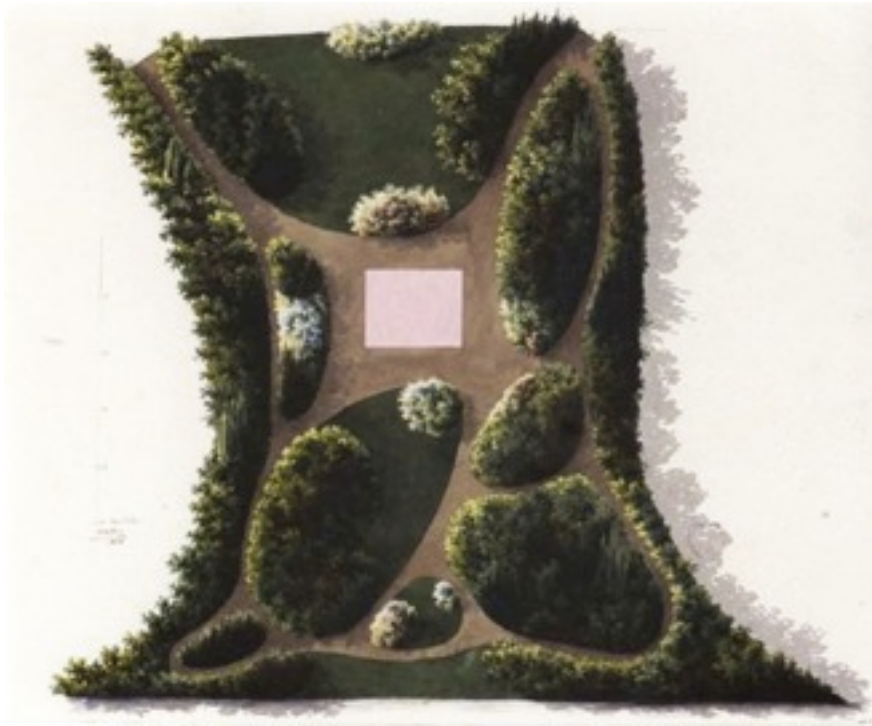
⁷ Zie Jan Holwerda, 'J.D. Zocher's Landelijk Bouwkundige Ontwerpen, tot verfraaijng van aanleg van Landgoederen en Lusthoven', in: *Cascadebulletin* 20 (2011), nr. 1, p. 19-27.

Behalve een aantal voorbeelden van bouwkundige projecten uit de serie *Landelijk Bouwkundige Ontwerpen* uit 1835 zijn ook een aantal voorbeeldontwerpen voor villatuinen bewaard gebleven uit 1856. Vier tekeningen, waarvan er twee zijn gedateerd, geven een beeld van de tuinen naar voorstelling van J.D. Zocher.

afb. 6 J.D. en L.P.
Zocher (gesigneerd),
1856 (coll. bibliotheek
Wageningen Universiteit
en Researchcentrum)

Op de eerste afbeelding ligt de villa middenin de tuin, met de ingang tot tuin en huis rechtsboven (afb. 6). We mogen aannemen dat de voorkant van het huis zich aan deze kant bevindt. De tegenoverliggende zijde van het huis is dan de achterkant met uitzicht over een gazon met drie losse heester- en bloemvakken en een opgaande conifeer. Voor het uitzicht vanuit het huis op de omgeving achter het huis, is onderaan de tekening duidelijk langs het wandelpad een ruimte open gehouden. Vlak achter het huis ligt een bloemperk. Aan de zijkanten is de tuin afgescheiden met een gemengde ‘haag’ van bomen en struiken. Tussen de weg en de voorzijde van het huis ligt een tamelijke open ruimte, bestaande uit een gazon met een heesterperk langs het toegangspad en twee sierbloemvakken, zodat de bewoners naar de straat kunnen kijken en de langslopende wandelaar op het huis en de bloemen. Het hele terrein rond het huis is verder ingedeeld in vijf perken met heesters. Vanuit het huis is er aan alle kanten zicht op bloemen of iets hogere planten als rozen, waar men overheen kan kijken naar de buitenruimte.

afb. 7 J.D. en L.P. Zocher, 1856 (veiling [artnet.de/kunstler/jan-david-zocher-the-younger](https://www.artnet.de/kunstler/jan-david-zocher-the-younger))

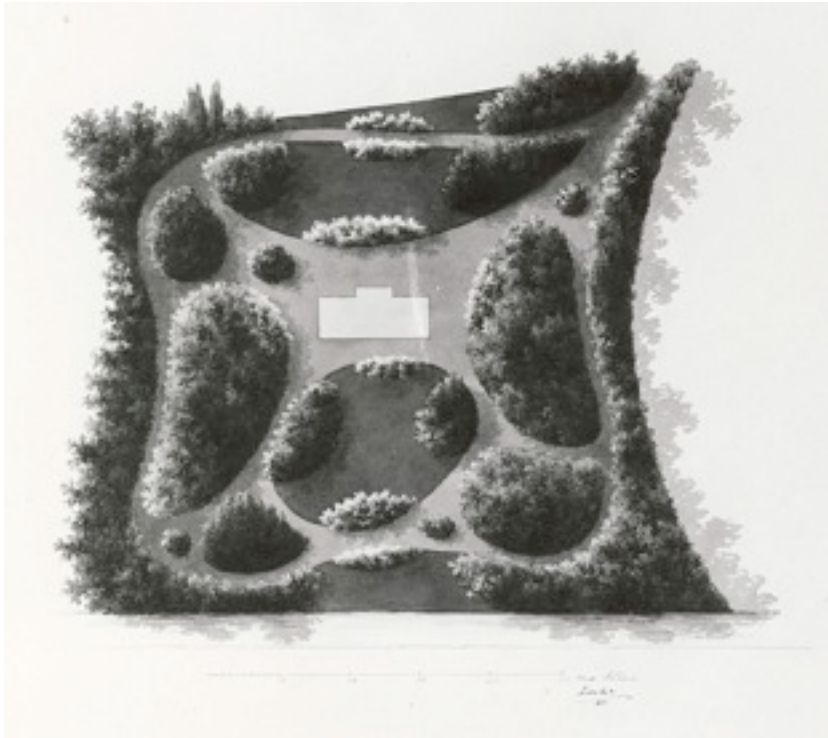
Het tweede tuinontwerp heeft twee ingangen vanaf de straat (afb. 7). Daartussen ligt een gazon met twee heestergroepen en twee kleine bloemperken.

Opvallend aan dit ontwerp is dat er vanuit alle kanten van het huis gekleurde sierplanten te zien zijn en dat de scheiding met de burens weer dicht geplant is, terwijl de zichten naar de straat en naar de omgeving achter het huis via de gazons zijn opgehouden. Ook hier wordt de grens met de burens (links) gevormd door enkele hoog opgaande bomen en heesters. De vormen van de perken zijn weliswaar anders dan op de eerste tekening, maar de ontwerpprincipes zijn onveranderd.

afb. 8 J.D. en L.P. Zocher, 1856 (coll. Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum)

Uit de derde tekening wordt duidelijk dat de samenstelling en de vorm van de perken eigenlijk allereerst afhankelijk is van de vorm en de grootte van het terrein (afb. 8). Deze kavel lijkt breder dan de vorige, dus toepassing van meer perken is dan uitnodigend. Ook de afscheiding naar de burens lijkt in dit voorbeeld uit meer heester- en boomsoorten te bestaan. Het uitzicht vanuit het huis naar de omgeving achter het huis loopt over smalle gazons en is weliswaar wat nauw, maar zeker gewaarborgd.

afb. 9 J.D. en L.P. Zocher, 1856
(part. collectie)

Het laatste voorbeeld betreft een breed huis met de ingang tot de tuin in de rechter bovenhoek (afb. 9). Achter het huis ligt een breed centraal gazon. rond het huis zijn zeven grotere en kleinere perken gegroepeerd. Anders dan bij de vorige drie voorbeelden loopt er binnen de omgrenzing van het terrein en vlak langs de straat een rondgaand pad. De dwars-as midden door het huis zet zich zowel voor als achter het huis, over siervakken, voort door de voortuin naar de straat en over het achtergazon naar de ruimte achter de tuin.

Uit de bovenstaande ontwerpen voor het villapark en de villatuinen blijkt dat:

- uitzichten vanuit het huis op straat en omgeving (over sierperken en open gazons heen) worden vrijgehouden van heesterparijen en boomgroepen;
- de grenzen van de kavels dicht beplant zijn met heesters en soms een enkele boom, terwijl er duidelijk een zichtruimte wordt uitgespaard voor uitzicht op de omgeving;
- de samenstelling en vorm van de perken afhankelijk zijn van de vorm en de grootte van het terrein;
- een rondgaand pad langs de voor- en achterzijde van de kavel en met verschillende zijpaden naar het huis tot de mogelijkheden behoort.

Dit zouden we kunnen beschouwen als de belangrijkste ontwerpprincipes van de firma Zocher voor villatuinen.

Uitvoering van het ontwerp

Om de vraag te beantwoorden of het park en de tuinen ook naar het ontwerp van 1868 zijn uitgevoerd, zijn we op zoek gegaan naar afbeeldingen uit de tijd vlak na de aanleg: de periode van 1868 tot circa 1900. Hiertoe hebben we de foto's en prentbriefkaarten van het park bekeken uit de collectie van het Noord-Hollands Archief.

Op een lithografie uit het boek *Souvenir de la Hollande* uit 1873 zijn aan de oostzijde van het middenveld sierperken met waarschijnlijk stokrozen, rozen en andere planten te onderscheiden en buiten het centrale veld een nieuwe bomengroep (afb. 10).

afb. 10
Lithografie uit
*Souvenir de la
Hollande*,
Kenaupark
oostzijde, 1873

Op een foto van Jacques Chits van drie jaar eerder zien we hetzelfde perk – afgepaald met gaas om het zaaigoed te beschermen – en een aantal juist aangeplante bomen in het middenveld. Op de achtergrond staat een grotere boom, die uit een eerdere periode lijkt te dateren (afb. 11).

afb. 11 Jacques
Chits, Kenaupark,
gezien naar het
oosten, foto 1870
(coll. NH Archief).

Dit wordt bevestigd door een foto van tien jaar later waarop – midden in de straat – dezelfde boom lijkt voor te komen en bovendien een groep met volwassen bomen voor Kenaupark 8 (afb. 12).

afb. 12 Kenaupark gezien naar het zuidwesten (met rechts van het midden Kenaupark 8), met volwassen bomen, foto uit 1880 (coll. NH Archief)

Het grote bloemperk aan de oostzijde van het park is tevens waarneembaar op prentbriefkaarten uit o.m. 1899 (afb. 13) en 1909 (afb 14). Op foto's uit 1935 en zelfs op die uit 1965 zijn nog altijd sierperken te onderscheiden.

afb. 13 Kenaupark gezien naar het noordwesten, ingekleurde prentbriefkaart uit 1899, ed. J.H. Schaefer

afb. 14 Kenaupark gezien naar het noordwesten, ingekleurde prentbriefkaart uit 1909 (onderzijde)

Een andere foto van Jacques Chits uit 1870 toont ter hoogte van Kenaupark 6, op de overgang van tuin en stoep, een rij eiken geplant ter afscheiding van de straat (afb. 15). Gezien de grootte van de eiken lijken deze te dateren van vóór de nieuwe parkaanleg. Hetzelfde zien we op een prentbriefkaart uit circa 1900, met inmiddels nog grotere bomen voor Kenaupark 6 en aan de overkant van de straat, langs de buitenrand van het middenterrein (afb. 16). Merk op

afb. 15 Jacques Chits, Kenaupark, westzijde (met links Kenaupark 6), foto 1870 (coll. NH Archief)

dat deze eiken geen laan vormen en dat er op de grens tussen Kenaupark 6 en 8 eveneens grote bomen staan. Op deze briefkaart is tevens duidelijk een lage haag of met klimop begroeid hek zichtbaar rond de tuinen.

afb. 16 Kenaupark 6. Prentbriefkaart van de westzijde van het Kenaupark (met links Kenaupark 6) uit circa 1900 met bomen aan weerszijden van de straat. Merk op dat voor Kenaupark 8 geen bomen staan.

Een foto van Kenaupark 8 laat zien dat het huis ook aan de zuidzijde een toegang had en dat het pand rond 1895(?) aan de onderzijde voorzien was van trelliswerk (afb. 17).

afb. 17 W.F.C.C. Pijnacker Hordijk, Kenaupark 8, gezien naar het noordwesten, foto ca.1895 (coll. NH Archief)

Voor Kenaupark 8 staan echter geen bomen, althans niet op de grens tussen tuin en stoep (afb. 18). De bomen in het park aan de overzijde van de straat lijken gezien hun formaat weer uit een eerdere aanleg te dateren.

afb. 18 W.F.C.C. Pijnacker Hordijk, Kenaupark 8, foto ca.1900 (coll. NH Archief)

Op een ingekleurde prentbriefkaart van Kenaupark 6 en 8 zien we tevens hoge bomen op de erfafscheiding tussen Kenaupark (afb. 19).

afb. 19 Kenaupark 8 en 6, ingekleurde prentbriefkaart 1904

Al deze bomen staan noch op het ontwerp noch op de reclameplaat, maar ze waren er dus wel en dateerden deels van vóór de aanleg van het Kenaupark, uit de plantsoenaanleg van J.D. Zocher uit 1821 en mogelijk ook uit de Hortus medicus c.q. het terrein van de Klinische School.

Conclusie

Uit deze gegevens kunnen we concluderen dat de uitvoering van het park niet precies naar het ontwerp van de Zochers is uitgevoerd. Zo staan er vanaf het begin al bomen in het park, die niet op Zochers' ontwerp voorkomen. Wel is bij de uitvoering van het park direct gekozen voor sierperken met bloemen aan de zonzijden van het park (noord- en oostzijde), zoals ook door de Zochers was aangegeven. Anderzijds moet men constateren dat de vorm en grootte van de perken niet volgens de maten van de Zochers zijn gehandhaafd.

Al met al kunnen we vaststellen dat het ontwerp uit 1868 niet een definitief ontwerp is geweest zoals wij dat tegenwoordig kennen en dat het ook niet de bedoeling had om exact te worden uitgevoerd. Waarschijnlijk heeft Zocher tijdens de uitvoering zelf aanwijzingen gegeven. Hij woonde tenslotte in Haarlem, niet ver van het park en kon dagelijks een oogje in het zeil houden.

Over de oorspronkelijke aanleg van de tuinen van Kenaupark 6 en 8 is weinig bekend, maar wat wij hebben gevonden komt geheel overeen met de algemene principes, zoals die naar voren komen uit de voorbeeldontwerpen - open zichten naar de voor- en achterzijde van het huis (d.w.z. naar het Kenaupark en de Singel), terwijl de zijkanten van de tuin, de grenzen met de buurpanden en met de straat, juist dichter waren beplant.

Bovenstaande conclusies over de uitgangspunten en werkmethoden van J.D. en L.P. Zocher voor het Kenaupark hebben als grondslag gediend voor het aanpassingsplan van de tuinen van Kenaupark 6 en 8.

Amsterdam/Rhenen, 1 juni 2015